

**MÜSLÜMAN KARDEŞLER HAREKETİNİN MİSİR HÜKÜMETİ İLE PARADOKSAL İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ:
1931-1970¹**

Tayyar ARI

Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, atayyar@uludag.edu.tr

Engin KOÇ

Uludağ Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, Doktora Öğrencisi, enesengin.koc@gmail.com

ÖZET: Müslüman Kardeşler hareketi, Mısır başta olmak üzere Ortadoğu ve Dünya’da ki İslami hareketlerin en etkili örneklerinden biridir. Mısır siyasi tarihinin belli bir dönemini mercek altına alarak Müslüman Kardeşler hareketi ve Mısır hükümetinin paradoksal ilişkilerini konu edindiğimiz bu çalışmada, başlangıçta örgütün ortaya çıkmasına sebep olan sosyal ve siyasal etkenler özetlenerek, hareketin kurucusu, ideolojik temelleri ve siyasallaşma süreci hakkında temel bilgiler verilmiştir. Daha sonra çalışmada, hareketin, 1948 Arap-İsrail Savaşı’nın ardından Mısır siyasetinde artan önemiyle beraber, 1952 Hür Subaylar darbesi ve sonrasında devlet ile olan paradoksal ilişkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Müslüman Kardeşler, Mısır, Nasır, Vefd, Hür Subaylar

**THE ANALYSIS OF THE PARADOXICAL RELATIONSHIP BETWEEN GOVERNMENT OF EGYPT AND
MUSLIM BROTHERHOOD: 1931-1970**

ABSTRACT: Muslim Brotherhood movement is the most affective example of Islamic movement in the world especially Egypt and Middle East. In this paper by focusing on a certain period of Egyptian political history, we are analyzing the paradoxical relationship between Egypt government and Muslim Brotherhood movement, in this context, firstly, the founder, political and social effects on the establishment of the movement, and the ideological basis as well as the process of politization of the movement will be summarized. Then, the paradoxical relationship between the movement and the government will be examined by regarding the increasing importance of the Muslim Brotherhood movement on Egypt politics after 1948 Arab-Israel War, particularly after the coup d’etat of Free Officers in 1952.

Key words: Muslim Brotherhood, Egypt, Nasr, Vefd, Free Officers

1. GİRİŞ

Toplumlarda ortaya çıkan ve hakim rejimin meşruiyetini sorgulayan bütün sosyal, siyasal ve dinsel söyleme sahip fikir akımları ve ideolojik hareketler; kurulduğu yıllar veya öncesinde meydana gelen siyasal, sosyolojik ve ekonomik bunalımlar veya bağımsızlık, inanç hürriyeti vb. gibi temel problemlere tepki niteliğinde ortaya çıkmıştır. Müslüman Kardeşler gibi güç ve etkisi devlet ile ikili ilişki kurabilecek bir seviyede olan bir hareketin de ortaya çıkmasında bazı nedenler bulunmaktadır.

Öncelikle 20. y.y. da Mısır’a baktığımızda; ülke İngilizler tarafından 1882 yılında işgal edilmiş ve bu işgal Mısır’da uygun bir politik ve ideolojik sistemin zorla dayatılmasını hazırlamıştır. Burjuvaziyi kendi safına çeken İngilizler kendi ekonomik ve siyasal çıkarlarını en yüksek seviyede tutmak için toplumun çoğunluğunu oluşturan halkı yoksulluk ve sefaletle mahkum etmiştir. İngilizlerin kendi safına çektikleri toprak ağaları, kârlarını yükseltmek için topraksız ve ücretli işçileri çok düşük ücretler karşılığında kırsal bölgelerde çalıştırıyordu. Kırsal kesimde yaşayan halk ise, bu üretim alanında bireysel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanınca Kahire gibi büyük kentlere göç etmek zorunda kalmış ve çoğunlukla eğitimsiz insanlar, kentte umduklarını bulamayarak ekonomik durumları daha da kötüye gitmiş ve bugün de varlığını devam ettiren sokak ve mezarlıklarda yatan bir topluluğun doğmasına yol açmıştır (Hüseyin, 1991: 86). Yönetici ve yönetilenler arasında var olan adaletsizlik ve güvensizlik duygusu Mısır halkı tarafından işgalci güç ve yerli iş birlikçilerine karşı zaman zaman şiddet içeren kitlesel tepki ve olaylara neden olmuştur.

Genelde İslam özelde Mısır toplumunda bulunan ikinci büyük bir sorun da, dinin yorumlanması ve İslam toplumun mevcut sorunlarına, özellikle İslam ülkelerinin sömürleştirilmesine, karşı etkili çözüm önerileri sunamayıydı. İslam dininin sosyal ve siyasal hayatta mevcut problemleri çözme yetkinliğine sahip olduğunu savunan Cemallettin-i Afgani (Türküne, 1994) ve Muhammed Abduh (Adams, 1968: 4-43; İslamoğlu, 1998: 129-178) gibi önemli düşünürler kısmen bu sorunlara din eksenli reformist çözümler sundular. Çalışmamızda inceleneceği gibi Müslüman Kardeşler özellikle Abduh’un üzerinde geleneksel eğitim sistemini revize edip sosyal hayata taşıma söylemini benimsemiştir (Watt, 1997: 183-185).

Müslüman Kardeşler hareketinin devlet ile paradoksal ilişkilerinin incelendiği bu çalışmada Müslüman Kardeşler hareketinin; Vefd Partisi, monarşi ve İngilizler ile olan çok boyutlu paradoksal ilişkileri, Filistin sorunu, 1941 darbe girişimi ile siyasal hayattan tasfiyesi ve 1948 Arap-İsrail Savaşına paralel olarak hareketin bölgede nüfuzunun artmasına ilişkin politikaları irdelenip, Hür Subaylar Darbesi sonrası süreçte Müslüman Kardeşler Hareketi ve Nasır arasındaki paradoksal ilişkileri, hareketin içerisinde meydana gelen bölünmeler ve bu bölünmelerin devlet ile olan ilişkileri ve son olarak 1967 Arap-İsrail Savaşı

¹Bu çalışma, Prof. Dr. Tayyar ARI’nın danışmanlığında Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü doktora öğrencisi Engin KOÇ’un “ Liberal Teori Bağlamında Müslüman Kardeşlerin Mısır Devleti ile İlişkisinin Analizi:1928-1967” adlı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

sonrasında Nasır'ın uluslararası politikadaki başarısızlıklarıyla eş zamanlı olarak Müslüman Kardeşler hareketinin güç kazanması incelenecektir. Müslüman Kardeşler hareketinin temel prensipleri, vizyonu, ideolojisi ve diğer benimsediği ve referans aldığı düşünceleri anlamak ve hareket hakkında genel bir fikre sahip olmak için kuruluşunun ilk yıllarını özetlemekte fayda var.

2. HAREKETİN İDEOLOĞU HASAN EL BENNA'NIN SİYASAL ÇEVRESİ VE DÜŞÜNCE İKLİMİ

Hasan el Benna'nın (1906-1949) hayat ve fikirlerine bakmadan önce yaşadığı, kendini geliştirdiği ve fikirlerini eyleme döktüğü dönemin şartlarına yüzeysel olarak baktığımızda; özelde Mısır ve İslam toplumlarında, genelde ise küresel düzeyde siyaset, düşünce ve sosyo-ekonomik alanda çok hızlı değişimlerin getirdiği çatışma ve istikrarsızlıkların dönemi olduğu anlaşılır (Ganim, 2012: 4).

1906 yılında İsmailiyye'de oldukça muhafazakar bir ailede dünyaya gelen Benna, ilk temel eğitimini bu şehirde almıştır. 1920 yılında 14 yaşında genç bir öğrenci olması ve tasavvuf ile meşgul olmasına rağmen, İngiltere aleyhine düzenlenen miting ve protestolara aralıksız olarak arkadaşlarıyla beraber aktif olarak katılmaktaydı. Kendisi inandığı tasavvufi mistik hayatı ve buna zıt olan hareketli kişiliğini; Benna şu şekilde ifade etmiştir; (2007: 52) Tasavvuf ve ibadetle uğraşmakta olmama rağmen, vatana hizmet etmenin kaçınılmaması mümkün olmayan, farz kılınmış bir cihat olduğuna inanıyordum.

1927'de Benna, Kahire'de kurulan Genç Müslümanlar Birliği (GMB)'nin en önde gelen aktif üyelerinden birisi olmuştur. O günün şartlarında GMB İngiliz işgaline şiddetle karşı çıkan Milliyetçi Parti (el-Hizbul Vatani)'yi temsil eden bir örgüt konumundaydı. Bu parti Mısır topraklarından çekilinceye kadar İngilizlerle konuşmaya karşıydı. GBM'nin bu uzlaşmaz tutumu ilerleyen yıllarda Müslüman Kardeşlere bir kronik miras olarak kalacaktı. Müslüman Kardeşler hareketinin siyasi temelleri bu küçük grup üzerine bina edilmiştir (Lia, 2012: 53). 1927 yılında Dar'ül Ulumdan mezun olan Benna, bir taraftan ders okuturken, diğer taraftan kahvehanelerde halka çeşitli konularda konferanslar veriyordu (Kutub, 1980: s.69).

Benna'nın gençlik yıllarındaki faaliyetleri onun güçlü bir liderlik özelliğine sahip olduğunu ortaya koymaktaydı. Siyasi İslam'ın Tunuslu savunucularından Gannuşi'nin ifadeleri ile (Gannuşi, 1987: 143); Benna eşsiz bir teşkilatçı olduğu kadar, her şeyden önce bir İslam davetçisi ve mürididir. Bu noktadan bakıldığında Benna'nın temel hareket tarzının bir eğitim ve örgütlenme (Gannuşi, 1987: 270) olduğu anlaşılmaktadır. Benna, çevresindeki sosyal sorunlara karşı gençlik dönemlerinden beri aktif bir rol takınmasından dolayı Müslüman Kardeşler topluluğu, onun sosyal tecrübeleri üzerine inşa edilmiştir (Ganim, 2012: 146).

1928 yılında Benna'nın arkadaşları; Hafız Abdulhamid, Ahmed el-Husari, Fuad İbrahim, Abdurrahman Hasebullah, İsmail İzz ve Zeki el- Mağribi tarafından; Biz, İslam'a hizmet etmek yolunda kardeş olan kimseleriz. Buna göre biz ; "Müslüman Kardeşlerimiz" diyerek hareket resmen kurulmuş oldu (Benna, 2007:135). Bu dönemde Müslüman Kardeşler sadece aktiviteleri kısıtlı ve politikadan uzak bir dini grup niteliğindedi. İlerleyen yıllarda bu niteliğin değişmesi ile hareketin amaçlarını ifade eden söylemler de değişime uğrayacaktır.

İdeolojik perspektiften bakıldığında, 19 yy'da Abdurrahman gibi yenilikçi önderlerin sunduğu İslami reform düşüncesi, 1928 yılında Hasan el-Benna tarafından Mısırda kurulan Müslüman Kardeşler hareketinin kuruluşunda ve ana esaslarının belirlenmesinde etkili olmuştur (Baker, 2003: 2). Benna'nın düşünsel alt yapısında diğer önemli bir isim ise Reşit Rızadır (Kavak, 2014). Müslüman Kardeşlerin düşünceleri genel anlamda en kısa şekilde tarif etmek gerekirse, İslam dininin belirlediği kuralları uygulamalı olarak yeniden pratik zemine oturtarak bu uygulama ile İslam'ın devlet olmasına kadar mücadele etmektir (İslamoğlu, 1993: 250).

Benna tarafından kurulan Müslüman Kardeşler hareketi, yirminci yüzyılın en popüler İslami hareketi ve diğer birçok İslami hareketin de temelini teşkil edecek bir niteliğe sahip olacaktır (Açıklan, 2009: 13). Diğer bir ifade ile çalışmamızda görüleceği gibi; Mısır'da kurulan Müslüman Kardeşler hareketinin zamanımızın tüm Müslüman ülkeleri içerisindeki en güçlü ve dinamik hareket olduğunu söyleyebiliriz (Ayubi, 1992: 88).

3. MÜSLÜMAN KARDEŞLERİN VİZYONUNUN ŞEKİLLENMESİ VE SİYASALLAŞMA SÜRECİ

Mısır'da Kral I. Fuad ve Faruk dönemlerinde ülkede giderek artan ve belirginleşen hukuksuzluk, rüşvet ve yolsuzluk yanında İngilizlerin ülke yönetimindeki ağır baskıları insanları bıktırmaktaydı (El-Hudaibi, 2012). Mısır'da kronikleşmiş siyasi problemler Müslüman Kardeşler gibi güçlü bir sivil toplum örgütünün ortaya çıkmasını sağlayan önemli faktörlerden biridir. Bu problemler; ülkenin geleceğinin milliyetçiler (Gürsoy, 1997; Lapidu, 2010; Hüseyin, 1994) monarşi (Dağ, ty:1), ve İngilizler tarafından belirsizliğe sürüklenmesiydi. Bunların arasından Vefd Partisi, kuruluşunun ilk yıllarında İngilizlere ve monarşiye karşı oldukça güçlü bir muhalefet sergilemiş, özellikle monarşinin karşısında durarak temsili hükümet kurumlarını geliştirmeye çalışmıştır (Güler, 2004: 84-86). Ancak Vefd Partisi, Mısır toplumunda halkın desteğini alan bu olumlu politikalarına rağmen, monarşiye karşı İngilizlerle, İngiliz güçlerine karşı da monarşi ile stratejik ittifaklar kurmaktan geri kalmamıştır.

Siyasal liberalizmin etkili olmaya başladığı Mısır'da monarşi (Kral Fuad) ve Vefd (Saad Zağlul) arasındaki temel tartışmalar; Kral anayasa karşıtı politikalarla otoriter yapının korunmasını isterken Zağlul ise, anayasanın üstünlüğü ve monarşinin yetkilerinin temsili olduğu ve anayasanın kurallarına uyması gerektiği konusunda ısrar etmekteydi (Marsot, 2997: 84-85).

Comins (1998: 127)'in de ifade ettiği gibi; İngilizler Mısır'da seçimle oluşan bir parlamento ve siyasi partilere dayanan bir anayasal monarşi kurmuşlardı. Bundan biraz sonra saray, siyasi partiler ve İngiltere arasında çekişmeler yaşandı. Ana esas, Mısır'ın özgürlüğünün sınırlandırılması ve Vefd Partisi'nin öncülüğünü yaptığı milliyetçi partiler arasındaki güç dengesinin korunmasıydı. 1920 senesinde her üç güç unsurunun politik hayatta aktif olması ve özgürlük ve demokrasiyi kendi çıkarlarına göre yorumlamaları ile Mısırlılar 1930'ların sonlarına doğru demokratik ve anayasal sistemin çıktığı kanısına varmışlardır.

Nitekim, bir zamanlar monarşiye karşı halkı temsil eden bir siyasal hareket olan Vefd'e duyulan tepkilerin artmasıyla siyasetçilere duyulan güvensizlik ülkenin burjuvazisi dahil herkesi birleştirerek, Vefd'in kitleler üzerindeki hâkimiyetini sorgulayan bir dizi toplumsal hareketin doğmasına yol açtı. Bunların en önemlilerinden biri de Müslüman Kardeşler Hareketini (Marsot, 2007: 90-91). Benna tarafından kurulan Müslüman Kardeşler hareketi, ilerleyen yıllarda sömürgeci İngiltere başta olmak üzere, liberal akımın en güçlü muhalefeti haline gelecektir (Taylor, 1998: 54).

19. yy. sonu ve 20. yy'ın başına geldiğimizde diğer İslam coğrafyalarıyla beraber Mısır'da da İslami uyanış fikri heyecana yol açmış ve bu fikir akımları zaman içerisinde toplumda da karşılık bulmuştur. Bunun en önemli göstergesi ve sonucu olarak Müslüman Kardeşler hareketi bir toplumsal hareket olarak modern Mısır tarihinin en önemli değişmez muhafazakâr aktörlerinden biri haline gelmiştir (Kılavuz, Mercan ve Güder, 2013).

1936 yılına gelindiğinde Mısır ile İngiltere'nin imzaladığı ittifak antlaşmasına göre İngilizler Süveyş Kanalı'nda 10.000 asker bulundurabilecekti. Bundan da anlaşılacağı gibi bu antlaşma Mısırlılara mutlak anlamda tam bir bağımsızlık vermiyordu. Buna tepki olarak halk ise hem İngiltere'ye hem de Vefd Parti'sinin pasif politikalarına karşı kitle halinde gösterilere katılıyordu. Bu da bir sonuç olarak toplumda Müslüman Kardeşler gibi askeri ve yarı askeri nitelikte hareketlerin doğmasına sebep oldu (Emmermann, 2005: 133).

Müslüman Kardeşler seküler ve liberal bir ideolojiye sahip Vefd Partisi'ne karşı monarşiye daha yakın politikalar izlemiştir. Benna Kral'a ülkenin geleceği adına önemli konularda görüşlerini ifade eden mektuplar yazmıştır. Mısır'ın sosyal ve ekonomik yapısına faydalı olabilecek bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Özellikle yönetici sınıflar içerisinde ortaya çıkan bozulma ve yolsuzluklar halkın gözünde laik ve modernleşmeci ideoloji ile birleştirilmiş ve bu da İslami propagandanın güç kazanmasına neden olmuştur (Güler, 2004: 92).

Benna, Batılı kavramlardan farklı olarak tasavvur ettiği siyasal hareketliliği, Müslüman Kardeşler hareketini kurarak kısa zamanda İslam Dünyasında ilgi bulacak bir siyasal harekete dönüştürmeyi başarmıştır (Turan, 2002: 57). Bunun en temel nedeni ise; Müslüman Kardeşler hareketinin vizyonunun temellerinde iki önemli unsurun varlığıdır. Bunlardan ilki devlet ile toplum arasındaki ilişkilerinin düzenlenmesinde İslam Hukukunun (Şeriat'ın) temel alınması, ikincisi ise itihad-ı İslam düşüncesi, yani İslam ülkeleri (Ümmet'in) arasında birliği sağlamak ve bunları yabancıların işgalinden kurtarmak anlayışıdır (El-Hudaibi, 2012).

Müslüman Kardeşler sonraki yıllarda Mısır'da oluşan liberal rüzgârdan faydalanarak 1930 yılında yasal faaliyetlerine başladı. Benna çeşitli dini okullar kurdu. Müslüman Kardeşler için bir genel merkez binası yapıldı. 1932 yılında ise hükümet, Benna'nın çalışmalarını kontrol altına almak amacı ile İsmailiye'den Kahire'ye tayin etti (Manaz, 1998: 126).

Müslüman Kardeşler Teşkilatı, Mısır'da kalmayıp diğer İslam ülkelerinde de örgütlenerek İslami siyasetin kısa sürede tüm İslam coğrafyasında yayılmasını sağlamıştır. Kısacası Müslüman Kardeşler teşkilatı gerek yapısı gerekse taşıdığı mesaj itibarıyla, yirminci yüzyıl "Siyasi İslam" düşünce hayatına damgasını vurarak hemen hemen tüm çağdaş siyasi İslami hareketlere öncülük etmiş ve ilham kaynağı olmuştur (Turan, 2002: 45). Aynı zamanda, Müslüman Kardeşler hareketi, herkesin rahat yaşayabileceği bir ücret, yeterli bir eğitim ve tatminkâr sosyal hizmetler alma hakkı gibi sosyal adalet konularına da yönelmiştir (Peretz, ty: 215). Müslüman Kardeşler, Mısır'da savunduğu dini söylemler ile yalnızca siyasal alanda etkili olmayıp, dini duygular ile güçlenen, toplumda etki alanını genişleten bir alternatif ideoloji haline gelmiştir (Episto ve Voll, 1998: 274-275).

Müslüman Kardeşler hareketinin Filistin Davası etrafında şekillenen Monarşi, Vefd ve İngilizler ile ilişkileri ise şu şekildedir; Vefd ve diğer laik partiler ülkedeki komünistler ile birlikte Filistin sorununa karşı herhangi bir ses çıkarmaya karşı iken Müslüman Kardeşler kendilerini bu soruna yönelik olarak daha çok sorumlu hissetmişler ve Filistin'de kurulacak bir Yahudi devletine en başından beri karşı çıkmışlardır (Abdelnassr, 1994: 41). İngiltere'nin ise Filistin Sorununun ortaya çıkmasının dünyadaki baş aktörü olmasından ve Monarşinin de bir İngiliz kuklası olarak varlığını sürdürmesinden dolayı soruna karşı proaktif çözümler arayışına girememeleri gayet normaldi.

1936, Müslüman Kardeşlerin Arap Ortadoğu'sunun meselelerine ilk olarak karıştığı, dolayısıyla örgütün tarihinde bir dönüm noktası oluşturan yıl olmuştur. İlerleyen dönemlerde dönüşümün boyutuna siyasi hayatı dahil olması ile devam edecek olan Müslüman Kardeşler, o yıllar içinde, Filistinlilerin, topraklarında İsrail'in genişlemesinin yol açtığı rahatsızlıkla İngiliz manda yönetimine karşı ayaklanması, Müslüman Kardeşler'e siyasal etkinlik sağlaması için beklenmedik bir fırsat sundu (Taş, 2013). Hareketin İngilizlere karşı ilk sert tepkisi 1936'da ki el-Benna'nın Filistin olaylarına tepki olarak yaptığı konuşmadır. Bu konuşmada İngilizler sömürgeci olarak nitelendirilmiş, Müslüman toplumlara cihat çağrısı yapılmış ve Mısırlı gençler İngilizlere karşı örgütlenmeye başlamıştır (Tığlı, 2013).

Benna, Balfour Deklarasyonunu reddettiği gibi Filistin'in bölünmesi projesini de reddetmiştir (Salih, 2013). Müslüman Kardeşler, Filistin sorununu bir İslam meselesi olarak ele alıyor ve başlangıcından itibaren İngiltere'nin önemli bir rol oynadığına inanıyordu. Siyonizm'in İngiltere olmaksızın bölgede bir potansiyel güç haline geleceğini düşünüyordu. Ayrıca Müslüman Kardeşler Filistin Sorununda dinin etkili ve merkezi bir rol oynadığını düşünmekteydi (Abdelfettah, 1996: 191). Filistin Sorunu, tarihsel süreç içerisinde Filistinlilerin aleyhine sonuç vermesine rağmen, Müslüman Kardeşler hareketinin rejim ve monarşiye karşı güçlenmesi ile İngilizler tarafından Mısır'da oluşturulmuş olan yapıya karşı potansiyel bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır.

Benna, 1923 yılındaki Mısır Anayasasını tasvip etmemesine rağmen, 1938'de düzenlenen anayasa hakkındaki fikirleri genelde olumluuydu. Çünkü 1938 Anayasası, bireysel özgürlüklerin korunması, ülkenin geleceğini ilgilendiren kararların meclis tarafından alınması, hükümetin halkın iradesine dayanması ve devletin yasalar aracılığıyla sınırlandırılması ilkelerine dayandırılmaya çalışılmıştı (Osman, 1991: 20). Buradan da anlaşılacağı üzere Müslüman Kardeşler hareketi, kurulduğu ilk yıllardaki ilahi hükümlerin insan hayatına egemen olması ve devletin bu hükümlere göre yönetilmesi ilkelerine dayanan ideolojisinden taviz vermiş olduğunun söyleyebiliriz.

Hareketin siyasallaşmasına müteakiben Mısır siyasetinde çok boyutlu ilişkiler gerçekleştirmeye çalıştı. Zaman zaman eleştirdikleri Monarşi'ye de Vefd Partisinin karşısında güçsüz kalmamak için ilgi göstermişlerdir. Müslüman Kardeşler bu

dönemde izledikleri politika gereği, kralın taç giyme gününde monarşi'ye karşı temsili bir hilafet ve İslami bir imaj yükleyerek Kral'a karşı sadakatlerini göstermişlerdir (Lia, 2012: 25). Müslüman Kardeşler politikaları gereği monarşi ile iyi ilişkiler kurmaya özen göstermeye çalışsa da, Kral Faruk'un İngiliz yanlısı politikalarına hep karşıydı.

Müslüman Kardeşler 1941 seçimlerine doğrudan katılma kararı aldı. Bu aynı zamanda hareketin geleneksel ideolojisinden uzaklaşmasının ve dini bir hareketin, politik bir harekete dönüşmesinin ilk yansımalarıydı. Seçim sonunda önemli derecede başarı elde eden Müslüman Kardeşler Mısır'ın siyasi hayatında yeni bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra 1952 yılına kadar Vefd Partisine karşı en etkili muhalefet olarak Mısır siyasetinde yer almaya başlamıştır (Avşar, 2008: 31).

Müslüman Kardeşlerin çok partili sistem karşısında aldığı ideolojik tavır, diğer partiler ile olan ilişkilerini de etkilemiştir. Müslüman Kardeşler, Vefd Partisinin temel ilkelerini ve söylemlerini eleştirirken Vefd başkanı Mustafa El-Nahas'ın İslami söylemlerinin yanında, şeriatı eleştiren düşüncelerinden huzursuz oluyorlardı (Osman, 1991: 73). 1941 sonrası yerel politikada artan Müslüman Kardeşler etkisi sömürgeci güçler için giderek bir tehdit haline gelmekteydi. Müslüman Kardeşler aynı yıl İngilizlerin desteklediği hükümete karşı plansız, ani ve sonuçsuz bir darbe girişiminde bulunmuştur. Bu darbe girişimi neticesinde Benna ve binlerce Müslüman Kardeş mensubu tutuklanarak hapisanelere konulmasına rağmen Mısır'ın her köşesinde gittikçe İngilizlerin aleyhine artan kitlesel gösterilerden endişelenen Sırrı Paşa, Benna ve arkadaşlarını tahliye etmiştir (Tıglı, 2013).

1948 yılında ise dönemin Başbakanı Nukraşi Paşa Müslüman Kardeşleri sindirme politikasına başladı, buna mukabil Müslüman Kardeşler de Nukraşi Paşa'ya İsrail ile masaya oturduğu için cephe almaya başladı (Manaz, 1998:122). 28 Aralık 1948 yılında Abdel Meguid Ahmed Hassan isimli Müslüman Kardeşler üyesi birisi tarafından Başbakan Nukraşi'ye karşı suikast düzenlendi. Başbakan'ın ölmesi ardından Müslüman Kardeşlerin bütün faaliyetleri yasaklanarak, mallarına el konuldu. 12 Şubat 1949 yılında Nukraşi'nin ölümüne sebep olarak gösterilen Benna arabasında suikaste uğrayarak vefat etti.

1947 yılına geldiğinde bölgede İngiltere ve İsrail aleyhine yaygınlaşan protestolar ve iki gurup arasında çıkan çatışmalar bugüne kadar halen çözülemeyen Arap-İsrail çatışmasını gündeme getirdi (Fettah, 1991: 191). Müslüman Kardeşler 1947 taksim kararının ardından Filistin'in kurtuluşu için cihat ilan etmiş ve bunun için Mısır ve Suriye'deki Müslüman Kardeşler ortak kararlar alarak, sıkı bir iş birliği içinde askeri birlikler oluşturarak çalışmışlardır (Öner, 2006: 69-70). 1948'de İsrail'in bağımsızlığını elde etmesi ile Arap-İsrail Savaşı resmen başlamıştır (Güler, 2004: 89). Müslüman Kardeşlerin soruna yaklaşımı Yahudiler ile antlaşma yoluna gidilmemesi ve savaşan taraflar arasındaki her türlü ateşkesi ret edilmesidir (Abdulfettah, 1996: 205). 1948 Arap-İsrail Savaşından mağlup olan Mısır ordusu, halk nezdinde liderlerinin politik açıdan iflas ettiği kanaatini daha da pekiştirdi ve ordu içinde küçük burjuva subaylardan oluşan Hür Subaylar adlı devrimci askeri grupların oluşumunu hızlandırdı (Hüseyin, 1991: 88).

4. NASIR VE MÜSLÜMAN KARDEŞLER'İN PARADOKSAL İLİŞKİLERİ

1948 savaşının faturasının tamamının monarşiye kesilmesi ve İngiltere'nin emperyalist politikalarına sert bir tepki olarak Mısır'ın Batı Blok'undan uzak durması Mısır'da yönetsel anlamda yeni bir dönemin başlayacağını en önemli işaretleri olarak görülmüştür (Arı, 2008: 253-255). Sokaklarda ise halk, monarşi ve hükümete olan güvensizliğini geniş çaplı protestolar ile göstermiştir. Tam bu olaylar içerisinde yıldızı yavaş yavaş parlayan Cemal Abdul Nasır da bu savaşta katılan subaylardan biriydi (Diriöz, 2012: 84). Nasır'ın 1948 savaşında gösterdiği önemli başarılar onu ordu içerisinde karizmatik bir subay olarak göstermiştir. Bu dönemde Müslüman Kardeşlerin birçoğu Nasır'ı; 1948 Arap-İsrail Savaşı'ndan dolayı inançlı, vatanperver ve cesur bir subay olarak tanımıştır.

Hür Subaylar, 1950 yılında Başbakan olarak seçilen Nahhas Paşa'nın İsrail Savaşı'nda ki başarısızlığından dolayı görevinden uzaklaştırılmasını fırsat bilerek, ülkede en kritik stratejik önem arz eden yerleri ele geçirerek iktidarlarını koruma altına almışlardır. 1952 yılında ise devrimsel bir hareket yaparak monarşiyi ilga ettiklerini, ülkenin bir cumhuriyet olduğu ilan edilmiştir (Emmermann, 2005: 134).

Monarşi karşıtı bir pozisyona sahip olan Müslüman Kardeşler örgütü hariç, bütün muhalefet tasfiye edilmiş ve mallarına el konulmuştur... Nasır aynı zamanda Müslüman Kardeşlerin temelde savunduğu İslam Devleti sistemine de soğuk bakıyordu ama kendisine karşı muhalefeti birleştirmemek için devrimin ilk günlerinde dostane olan ilişkilerini bozmak istememiştir (Dursun, 1993: 297). Nasır sahip olduğu devlet iktidarını kendine özel bir çizgide tutmak istiyordu. Bu aynı zamanda kendi koltuğunu garanti altına almak adına oldukça önemliydi.

Nasır'ın Müslüman Kardeşler ile olan ilişkilerinin geçmişte zayıf da olsa 1945 yılına kadar gitmektedir (El Feth, 1965: 203). Müslüman Kardeşler ile stratejik ve çıkarıcı ilişkiler kurmayı başaran Nasır, edindiği önemli bilgileri ve Müslüman Kardeşlerin siyasi desteğini zamanı geldiğinde en iyi şekilde kullanacaktır.

Devrimin ilk yıllarında özgür ve dinamik bir Mısır oluşturulmak istenirken, ilerleyen süreçte sistemin nasıl şekilleneceği belirsiz hale gelmiştir (Güler, 2004: 113). Nasır'ın toplum nezdinde güçlenmesinin ve kitle desteği bulmasının en önemli nedeni, 1950'li yıllara kadar sistem tarafından mağdur edilmiş olan işçi sınıfı ile tarımla uğraşan yoksul kesimlere yeni toplumsal düzende yer vermesi ve o güne kadar ülkeyi sömürdüğü iddia edilen ve bir İngiliz kuklası olarak görülen monarşiye karşı olmasıydı.

Nasır, işsizliğin en büyük problem olduğu ve milyonlarca insanın işsiz olduğu bir ülkede, devleti en büyük işveren yaparak kendisini kısa zaman içerisinde Mısır toplumunun en önemli kahramanı yapmıştır. Nasır ayrıca yönetimin önemli bölümlerine iktidarını ve ideolojisini benimseyen kişileri yerleştirerek kendi arkasını sağlama almıştır. Nasır bu strateji ile iç politikayı elde tutarken siyaset ve idarede rakipsiz bir lider olmuştur (Sancak, 2009: 43).

Nasır darbeden sonraki ilk yıllarda kendisine karşı Müslüman Kardeşlerden daha tehlikeli bulduğu düşmanlarını tasfiye ederek, Müslüman Kardeşleri kendi safında tutmayı başarmıştır. Nasır, Müslüman Kardeşler ile kısa süreliğine pragmatik bir şekilde onların birtakım isteklerini yerine getirerek onlarla arasını iyi tutmaya çalışmıştır. Buna dayalı olarak suikast ve hükümet üyelerine sobataj suçlarından dolayı eski hükümet tarafından takibat altında bulundurulmuş Müslüman Kardeşlere mensup kişilerin

cezalarını affederek Müslüman Kardeşlerin güvenini kazanmış ve bunu kitlesel destek elde etmede başarılı bir şekilde kullanmıştır (El Feth, 1965: 212).

Müslüman Kardeşler, Nasır'ın liderliğindeki değişim sürecine aktif olarak katılarak ülkenin idaresinde söz sahibi olmak istemişlerdir. 1953 yılında ise Nasır, bütün siyasi parti ve grupların faaliyetlerini askıya almıştır (Jullian and Kotop, 1965: 42-43). İlerleyen aylarda Müslüman Kardeşler hareketi Nasır için ortadan kaldırılması gereken bir engel olarak görülmeye başlamıştı (El Feth, 1965: 200). Nasır'ın endişelendiren durum, Müslüman Kardeşlerin Mısır'ın idaresinde İslami kuralların hâkim olmasını ve laik uygulamalara devlet yönetiminde yer verilmemesini savunmalarıydı.

Uluslararası politikada ise Nasır, 1955 Bağlantısızlar Hareketi ile başlayarak 1970'lere kadar Arap dünyasının lideri ve uluslararası kamuoyunda sözü dinlenir bir devlet adamı olmuştur (Kodaman ve Saraç, 2006: 181). Mısır ordusu, 1956 savaşında mağlup olmasına rağmen, Mısır'ın hem dış güçlere karşı ulusal koruyucusu hem de Nasır rejiminin savunucusu haline gelmiştir (Yalçın: 2013).

Nasır'ın Batılı devletlere Süveyş Kanalı gibi meselelerde direnmesi Arap dünyasında karizmatik liderliğinin bir tescili olmuştur. Nasır, Batılıların İsrail ile olan yakın ilişkilerine karşılık olarak SSCB ile birçok siyasi ve askeri işbirliği gerçekleştirmiştir (Yavi ve Yazıcıoğlu Yavi, 1996: 145). Nasır, kendine özgü olarak Marksizm ağırlıklı sosyalist düşüncesini yine kendine özgü olan Arap milliyetçiliği ile birleştirerek bölgedeki diğer Arap ülkelerinin rejimlerinin üzerinde de etkinliğini sağlamayı çalışmıştır.

Nasır'la Müslüman Kardeşler'in dostluğu uzun sürmemiştir. 1954 yılına geldiğinde; General Necip ile Nasır arasındaki çekişmelerde Müslüman Kardeşler, Necip'e destek verdiği için teşkilat Nasır tarafından yasaklanmıştır (Tıǧlı, 2012). Bu tarihten sonra Mısır siyasetinin tartışmasız olarak tek başına Nasır'ın idaresi hakim olmuş ve önüne çıkan her engeli ortadan kaldırmıştır. General Necip'in varlığı ve muhalefetinden kurtulan Nasır, Müslüman Kardeşleri tasfiyeye başlamıştır (Sancak, 2009: 41). Nasır, darbenin ilk yıllarında desteğini aldığı ve ortak hareket ettiği Müslüman Kardeşleri giderek kendine yönelik en büyük tehdit olarak gördüğü için yasaklama yoluna gitmiştir.

Müslüman Kardeşler'e göre; 1954 yılında Nasır'a karşı yapılan suikast girişimi, Nasır'ın kurduğu istihbarat servislerine mensup subaylar tarafından hazırlanmış, tamamen kasıtlı bir suikast olayından başka bir şey değildi. Nasır bu gelişme ile birlikte beklediği fırsatı elde etmiş oldu (El Feth, 1965: 223-225). Müslüman Kardeşler ile arası bozulan Nasır'a karşı suikast girişiminde bulunulmuş, suikasttan kurtulan Nasır, Abdulkadir Udeh, Muhammet Fergani ve hareketin önde gelen dört üyesini idam ettirmiş, binlerce hareket üyesini de hapse mahkum ettirmiştir.

5. MÜSLÜMAN KARDEŞLER'İN RADİKALLEŞMESİ VE HAREKET İÇERİSİNDEKİ BÖLÜNMELEİN DEVLET İLE OLAN İLİŞKİLERE ETKİSİ

Mısır'da yaşanan siyasal gelişmelerin Müslüman Kardeşler açısından etkisi, askeri dikta rejimleri ile karşılıklı siyasal ilişkiler kurulmaması ve halkın tercihine dayalı demokratik liberal bir sistemin hem İslami pratiklerin serbestliği hem de halkın kendisini daha özgür hissetmesi açısından daha iyi olduğu düşüncesini benimsemeleri olmuştur (Osman, 1997: 17). Mısır rejiminin giderek radikalleşmesi, Müslüman Kardeşler hareketi içerisinde de radikalleşmenin artmasına neden olmuştur. Radikalleşmenin önderi, hayatının ilk yıllarında sosyalist biri olarak bilinen ancak Müslüman Kardeşler örgütüne katıldıktan sonra hareketin ideoloğu ve lideri haline gelen Seyyit Kutup'tur. Kutup, Hasan el Benna'dan sonra hareketin radikalleşmesine yol açan en önemli liderdir (Manaz, 1998: 127). Kutup, Yoldaki İşaretler (Kutub, 2001) adlı eserinde mevcut rejimlerin cahiliye olduğunu öne sürmüştür.

Nasır rejiminin zindanlarında, devrimsel ve daha sert söylemler ile üslubu sertleşen Müslüman Kardeşler, dolaylı olarak birçok İslami radikal ideolojinin de etkileyici bir faktörü olmuştur. Nasır rejimindeki Müslüman Kardeşlerin temel toplanma yerleri olan hapisane ve işkence hücreleri, hareketin daha sonraki yıllarda söylem değiştirmesinin ve bölünmesinin de ilk başladığı yerler olmuştur. Batı medeniyeti karşıtı, radikal görüşlü ve militarist yapılu düşünceyi benimseyen Kutup, kendisine has İslamcı düşünceyi bu hapisanelerde geliştirmiştir (Avşar, 2008: 34).

Nasır, tüm siyasi gücü elinde toplamak amacıyla, bütün İslamcı grupları çeşitli yollarla siyasi arenadan silerek pasifsizle etmiştir. Bunu yapmak için kullandığı yöntemler en basit şekilde cezaevine koymaktan idama kadar uzanmıştır (Özkan, 2009: 89). Watt (1997: 88)'in ifade ettiği gibi; en dikkate değer toplumsal reform programı 1965'te idam edilen Seyyid Kutub tarafından yazılmış olan "İslam'da Toplumsal Adalet" adlı kitapta ortaya koymuştur. İdam sehpasında son bulan hayatı ile İslam toplumlarında yer alan mücadeleci radikal muhafazakâr akımlar tarafından lider haline gelen Seyyit Kutub, 1970'lerden sonraki küresel dengeleri sarsmaya başlayan İslamcı hareketin en büyük düşünsel önderi olmuştur. Kutup, İslam ülkelerinde ortaya çıkan birçok radikal grupların faaliyet programlarında en çok referans aldıkları fikir adamı olmuştur (Turan, 2002: 64).

Nasır'ın af çıkarmasından sonra Müslüman Kardeşler hareketi ile Mısır hükümeti arasında kısmen uzlaşma sağlanmıştı. Bunun yanında ise hareket içerisinde uzlaşma sağlanamayıp, örgüt içerisinde radikal kesim ayrılmıştır. Bu uzlaşmama neticesinde çıkan ihtilaf, diğer Arap ülkelerindeki teşkilatlara da yansımıştır. Bu gruplardan her biri ülkesindeki mevcut siyasi rejime karşı ya uzlaşmacı ya da radikal bir tavır takınmak zorunda kalmıştır (İslamoğlu, 1993: 258).

Müslüman Kardeşler arasında olan ayrılıklar, 1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde daha da netlik kazanmıştır. Müslüman Kardeşlerin muhafazakar grubu, mevcut düzenin tamamen bozulmamış olduğunu ve ıslahının mümkün olduğunu düşünürken, radikaller yani Kutupçular düzenin baştan sona kadar bozulmuş olduğunu ve mevcut düzenin ıslahının mümkün olmadığını savunarak radikal bir tavır sergilemiştir. Maalesef, Mısır'daki siyasi gelişmeler Müslüman Kardeşler hareketini olumsuz etkilemiştir. Gelenekselci muhafazakar Müslüman Kardeşler grubundan Kutupçu grup ayrılmış, ilerleyen süreçte Kutupçu gruptan da daha radikal bir grup olan et-Tekfir ayrılmıştır. 1970'li yıllara yaklaşıldığında Mısır'da ki İslami hareketlere bakıldığında Selefilere, Cihat, Tekfir, Kutupçular, Müslüman Kardeşler, el Cemaatü'l İslamiye olmak üzere birbirinden oldukça farklı görüşleri savunan grupların ortaya çıktığı görülmektedir (İslamoğlu, 1993: 257).

İsrail ile olan çatışmaların kronolojik tarihiyle, Siyasal İslam'ın Ortadoğu'da güç kazanıp gelişmeye başlaması arasında sıkı bir ilişki olduğu dikkati çekmektedir. Müslüman Kardeşler hareketi 1928'de kurulmuş olmasına rağmen ilk yirmi yılda Mısır toplumunda çok etkili bir örgüt olmamıştır. 1948 yılında İsrail ile olan savaştan Mısır ordusunun mağlup olması ve birçok örgüt

üyesinin savaşa gönüllü olarak katılması ve cephede önemli başarılar elde etmesiyle bağlantılı olarak Mısır toplumunda Müslüman Kardeşlerin etkisi ön plana çıkmıştır. 1952 yılından sonra toplumda Nasır'ın rolü ve nüfuzunun arttığı da açık bir şekilde gözlemlenmekteydi. Ancak 1967 yenilgisi ile beraber Nasır efsanesinin yıkılmasıyla toplumda Müslüman Kardeşler başta olmak üzere dini yönelimler tırmanışa geçmiştir (Abdulfettah, 1996: 199).

Manaz (1998: 124)'ın da ifade ettiği gibi Mısır'ın 1967 yılında İsrail'e karşı savaşı kaybetmesi Müslüman Kardeşlerin ülkede tekrar güç kazanmasına ve tabana yayılmasını sağlamıştır. Müslüman Kardeşler mağlubiyetin Nasır yönetiminin İslami yaşam ve inançtan uzaklaşmasından dolayı bir ilahi ikaz olduğuna inanmaktaydı. Ayrıca Nasır yönetimini Müslümanlara zulüm etmekle suçladı. Müslüman Kardeşler mağlubiyetten gelen ideolojik boşluğu doldurmaya çalışmaktaydı.

Nitekim 1967'de İsrail karşısında alınan yenilgi nedeni ile görevini bırakmak isteyen Nasır, bilinçli bir şekilde organize edilen protestolar ve destek yürüyüşlerinde görevinden istifa etmemesini isteyen Nasır yanlılarının istekleri doğrultusunda tekrar devlet başkanlığını sürdürmeye karar vermiştir (Yalçın, 2013). Nasır'ın 1970 yılında ölmesi ile birlikte Mısır siyasi tarihinde önemli bir dönem de son bulmuştur.

6. SONUÇ

Çalışmamızda da detaylı bir şekilde incelendiği gibi Müslüman Kardeşler Hareketi, kuruluşunun ilk yıllarında bir dini cemiyet ve vakıf niteliğine sahipken, özellikle 1930 yılından sonra Mısır'daki iç politik gelişmelere bağlı olarak siyasete olan ilgileri artmıştır. Müslüman Kardeşler siyasete yönelmelerinin ardından devlet, monarşi ve ülkedeki işgalci güçle biraz da siyasetin doğası gereği çok yönlü paradoksal ilişkilere girmek zorunda kalmıştır.

Müslüman Kardeşlerin siyasette yeteri kadar deneyim sahibi olmaması ve ülkenin iç politikasına yön vermeye yetecek kadar güçlü olmaması nedeniyle bazen seküler nitelikte olan Vefd aleyhine monarşi ile ikili ilişkilere girmiş, hatta monarşiyi kendine göre dini nedenlerle kutsamıştır. Konjonktürel durum değiştiğinde ise Müslüman Kardeşler monarşi'nin İngilizler'in etkisinde kaldığına inanarak monarşi ve ülkedeki işgalci güçlerin aleyhine Vefd veya diğer politik guruplar ile iş birliği yapmıştır. Müslüman Kardeşler, süreç içerisinde dini tarafını koruyarak, hızlı bir şekilde politize olmuştur. Çalışmamızda da görüldüğü üzere, Müslüman Kardeşlerin çok boyutlu ve kısmen pragmatik politikalarında en dikkat çeken olgu ise; hareketin hiçbir zaman ne İngiltere ne de başka bir yabancı güç ile herhangi bir çıkar ilişkisine girmekten uzak durmasıdır.

1941 yılında aktif seçimlere girmeyi başaran ve önemli siyasal destek bulan Müslüman Kardeşler Vefd Partisi'nin 1952 yılına kadar politik hayattaki en büyük rakibi olmuştur. Hükümet ile uzlaşmaz politikalarının sonucu olarak monarşi ile saflarını sıklaştırmak zorunda kalan Müslüman Kardeşler Nahhas Paşa'nın öldürülmesine kurban giderek siyasi hayattan tasfiye edilecektir. Müslüman Kardeşlerin bu oyuna gelmelerindeki etkenler, söylemlerinin sertliği, Mısır sokaklarında yapılan protestolarda mevcut hükümete karşı zaman zaman devrimci bir örgüt durumunda gözükmeleri ve İngilizler'in desteği ile ayakta duran monarşi ile kötü ilişkiler kurmalarıdır.

Filistin'de 1948 yılında Araplar ile Yahudi gerilla birliklerinin sürekli çatışma halinde bulunması Mısır'ı da içine alacak bir Arap-İsrail Savaşına dönüştürmüştür. Müslüman Kardeşler ise; Filistin meselesinde tarafsız olamayacaklarını belirterek soruna dâhil olmuştur. Savaş sonunda Mısır ordusunun yenik çıkması, savaşın faturasının hükümete kesilmesi ve monarşinin çaresizliği, cephede mücadele eden Müslüman Kardeşler'e toplum nazarında siyasal güç ve itibar kazandırmıştır. Fakat Müslüman Kardeşler için bu çok yeterli görülmemiştir.

Kukla bir monark ve işlevsiz bir hükümetten kurtulmak isteyen Müslüman Kardeşler, Nasır ve arkadaşlarının organize ettiği Hür Subaylar cuntasına destek vererek Mısır'da iktidara gelmelerine yardımcı olmuşlardır. Fakat çok geçmeden kendi katiline aşık olduklarının farkına varan Müslüman Kardeşler, Nasır'ı Vefd ve monarşi'yi etkilemeye çalışmakla yetinmeyip baskı kurmak istediler fakat Nasır'ın sert politikalarına karşı ne Müslüman Kardeşler ne de diğer benzer örgütler dayanabilmiştir. Bu da süreç içerisinde Müslüman Kardeşlerin ne kadar hatalı politika izlediklerini göstermektedir.

Nasır'ın baskılarına karşı dayanamayan ve herhangi bir çözüm yolu bulamayan Müslüman Kardeşlerin içerisinde baskıya paralel artan radikalizm ve bölünme, hareketin ideolojik olarak üyelerini besleyemediğini göstermektedir. Müslüman Kardeşlerin rakiplerine karşı paradoksal politika izlemesinin kendilerine en zararlı tarafının kendileri hariç diğer aktörler tarafından dışlanması olmuştur. 1967 Arap-İsrail Savaşında Mısır ordusunun dolayısı ile Nasır'ın başarısızlığını fırsat bilerek halk desteğini almaya çalışarak Nasır'ın siyasetteki meşruiyetini sorgulamaları da kendileri için çok bir işe yaramamıştır.

KAYNAKÇA

ABDELNASSR, W.M. (1994), The İslamic Movement in Egypt and Perception of International Relations 1967-1981, Graduate Institute of I.S, Geneva

ABDULFETTAH, N. (1996), Mısır İslami Hareketleri'nin Varlığı, Sınırları ve Uzlaşma-Normalleştirme, Çev. İslam Özkan, Ekin Yayınları, İstanbul

AÇIKALIN, S. (2009), Muslim Brotherhood's Relationships with Egyptian Government From 1952 to 2008: An Accommodation and Confrontational Relationship, Ortadoğu Araştırmaları Programı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara

ADAMS, C. C. (1968), Islam and Modernism in Egypt, Russell Publication, New York

ARI, T.(2008), Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diploması,4 b, MKM yayınları, Bursa

AVŞAR, E.(2008)The Transformation of the Political Ideology and the Democracy Discourse of The Muslim Brotherhood in Egypt, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

- AYUBI N.(1992) Arap Dünyasında Din ve Siyaset, çev.Yavuz Alogan, Cep Kitapları Yayınları A.Ş, İstanbul
- BAKER R. W.(2003) Islam Without Fear, Harvard University Press, London
- COMMINNS D.(1998) Hasan al-Banna(1906-1949), ed. Ali Rahnama, Book ltd., London and New Jersey
- DAĞ A. E.(t.y.) Hasan el Benna, Bağımsız Yayıncılık, İstanbul
- DİRİÖZ A. O.(2012) “Mübarek Öncesi Mısır: Jeopolitik Konum, İç ve Dış Politika”, Ortadoğu Analiz, Ocak- Cilt: 4 - : 37-84
- DURDUN D. (1993) Cemal Abdulnasır, DİA, VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul
- EL AWASİ A.F.M.(1998) The Muslim Brothers and the Palestine Question:1928-1947, Tauris Academic Studies, Londra
- EL-BENNA.(2007) Hatıralarım(Müslüman Kardeşler), çev. M. Beşir Eryarsoy, 3b. Beka Yayınları, İstanbul
- EL FETH A.(1965) Mısır İhtilalinin İç yüzü ve Nasır, çev. Nusret Kuruoğlu, Rek-tur Kitap Servis, İstanbul
- EL HUDAİBİ M. M. ,*The Principles of Muslim Brotherhood*,<http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=813> ,(E.T: 04.12.2012)
- EMMERMANN I. (2005) “*Foreign Policy of States*”,A Hand Book on World Affairs, editors Wolfrgang G., Kemal İ., Claudio K., Tasam Publication, İstanbul
- ESPOSITO John L.- VOLL J.O.(1998) İslamiyet ve Demokrasi, çev. Ahmet Fethi, Sermal Yayınevi, İstanbul
- GANIM I.B. (2012) Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi, Ekin Yayınevi, İstanbul
- GANUSI R. (1987) İslami Yöneliş, çev. Abdullah Baykal, Bir Yayıncılık, İstanbul
- GÜLER Z.(2004) Süveys'in Batısında Arap Milliyetçiliği; Nasır ve Nasırcılık, Yeni Hayat Yayıncılık, İstanbul
- GÜRİSOY İ. H.(1997) Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi, Fakülte Kitabevi, Isparta
- HÜSEYİN A.(1991) İslam Dünyasına Siyasi Bakışlar, çev. Murat Çiftkaya, İz Yayıncılık, İstanbul
- HUSEYİN T. (1994)Günlerin Kitabı, Çev. Ayşen Gür, Belge Yayınları, İstanbul
- İSLAMOĞLU B.(1993) İslami Hareketin Tarihi Seyri, Denge Yayınları, İstanbul
- İSLAMOĞLU M.(1998) İslam Birliği Hareketi, 7b, Denge Yayınları, İstanbul
- KAVAK Ö. *Reşid Rıza*, <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=181507> (E.T: 10.08.2013)
- KILAVUZ M.T.-MERCAN M.H.- GÜDER S. , *Orta Doğu'da İslamcı Siyaset Değişim sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda*, <http://ilke.org.tr/wp-content/uploads/2013/02/rapor-1.pdf>, s.29.(E.T: 12.08.2013)
- KODAMAN T. VE SARAÇ E.(2006) “*Hamas*”, *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt 1, Sayı 1: 181
- KUTUP S.(2001) Yoldaki İşaretler, Özgün Yayıncılık, Ankara
- KUTUP S.(1980) İslam'da Cihad,çev. Akif Nuri, Çağrı Yayınları,6b, İstanbul
- LAPIDUS I. M.(2010) İslam Toplamları Tarihi 19.YY'dan, Günümüze, Çev. Yasin Aktaş ve Mevlüde Ayyıldızoğlu, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul : 107-110
- LIA B. (2012)Müslüman Kardeşlerin Doğuşu:1928-1942, Ekin Yayınları, 2.b, İstanbul
- MANAZ A.(1998) Dünyada ve Türkiyede Siyasal İslamcılık, Eylem Vakfı Yayınları, İzmir
- MARSOT A. L. S.(2007) Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne, çev. Çağalı güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- OSMAN F.(1991) İhvan-İslam ve Demokrasi, haz. Aydın Ünlü, Endülüs Yayınları, İstanbul
- ÖNER A.(2006) Dünden Bugüne Filistin, Ekin Yayınları, İstanbul
- ÖZKAN M.(2009) “*Mısır Dış Politikasında Filistin ve Yansımaları*”, *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt 4, Sayı 1:89
- PERETZ D.(t.y.)The Middle East Today,3rd ed, Holt, Rinehart and Winston, inc., New York

SALİH Muhsin Muhammed, *İmam Hasan el-Benna ve Filistin Davası*, <http://www.dogruhaber.com.tr/Haber/Imam-Hasan-El-Benna-ve-Filistin-Davasi-26364.html> (E.T: 05.03.2013)

SANCAK S.(2009) Mısır-Nil'in Bereketli Vadisi, 3 b, Gümüş Ofset, İstanbul

SULLIVAN D.J. and KOTOB S. A. (1999)Islam in Contemporary Egypt, Lynne Rienner Publishers, London

TAŞ Şükrü, *1928'den Günümüze Müslüman Kardeşler*, <http://www.ozgurlukdunyasi.org/arsiv/74-sayi-219/352-1928den-gunumuze-musliman-kardesler>,(E.T: 26.04.2013)

TAYLOR A.R.(1998) The Islamic Quastion in Middle East Politics, Westview Press, London

TIĞLI İ. , *Müslüman Kardeşlerin Siyasi Tarihi II*, <http://www.dunyabulteni.net/?aType=yazarHaber&ArticleID=15553>(E.T: 03.03.2012)

TIĞLI İ. *Müslüman Kardeşlerin Siyasi Tarihi I*,<http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=146440> (E.T: 26.02.2013)

TURAN Ö.(2002) İslami Hareketler, Step Ajans Yayıncılık, İstanbul

TÜRKÖNE M. (1994) , Cemaleddin Efgani, TDV Yayınları, Ankara

WATT W. M.(1997) İslami Hareketler ve Modernlik, çev. Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul

YALÇIN T. *Mısır'da Darbeler Tarihi*, http://www.hadeka.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=207:msrda-darbeler-tarihi-&catid=37:tarih&Itemid=55 (E.T: 21.05.2013)

YAVI E.-Necla Y.(1996) Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Mısır, Yazıcı Yayınevi, 2b, İzmir